

УДК 159.942

ЧЕРНЯКОВА Олеся Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

e-mail: alisekisa@gmail.com

КОТИЛЯК Анастасія Іванівна,

студентка, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

e-mail: alisekisa@gmail.com

РОЗКРИТТЯ ЗМІСТУ ЕМОЦІЙНОГО СПРИЙМАННЯ МУЗИЧНОГО ТВОРУ

Стаття розкриває зміст емоційного сприймання музичного твору. Зосереджено увагу на естетичному почутті, яке виступає специфічним засобом художнього освоєння дійсності. Визначено п'ять головних структурних компонентів музичного сприймання. Надано інформацію про вивчення механізмів музичного сприймання. Розглянуто мистецтво як подовження суспільного почуття. Відокремлено два якісно відмінні етапи формування змістових уявлень у слухачів. Вказано емоційне ставлення до творів мистецтва, що виступає показником естетичної емоційності. Виділено три типи емоційного ставлення до творів мистецтва.

Ключові слова: емоційне сприймання; музичний твір; мистецтво; емоційно-естетичне ставлення; типи емоційного ставлення до творів мистецтва.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших напрямів вивчення художнього сприймання є дослідження особливостей і закономірностей емоційного сприймання музичного твору. У музиці втілюються емоційно-почуттєві процеси, що розкриваються в часі і сприяють плинному, процесуальному характерові звуків і звукових відношень, тому музичний твір сприймається послідовно. У результаті з'ясування ролі та місця в ньому кожної з частин відбувається усвідомлення цілого твору.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченням окремих видів музичних здібностей щодо звуковисотності слуху присвячені праці О. Леонтьєва, О. Овчинникової, Т. Мухіної, М. Лисіної, Т. Репіної та ін.; почуття ритму – І. Тарасової, Т. Ільїної та ін. Загальні питання сприймання музики докладно вивчені О. Апраксіною, В. Белобородовою, С. Беляєвої-Екземплярською, Н. Ветлугіною, О. Костюком, В. Ражніковим, Т. Тарасовим. Важливість цих праць полягає в тому, що вчені наголошують на принциповому підході щодо можливості розвитку музичного слуху в межах повнозначного сприймання музики як мистецтва.

Можливості розвитку емоційної реакції на музику в дітей присвячені наукові доробки педагогів К. Португалова і Д. Бусурашвілі. На формування музичної чуттєвості націлені експериментальні програми з музики та живопису Д. Кабалевського і Б.Неменського. Сутність цих праць полягає в тому, що шляхом методично продуманих розповідей дітям про твори мистецтва розкривається їх емоційно-естетична наповненість. При цьому науковці вказували на труднощі і проблеми введення дітей в емоційно-естетичний зміст творів мистецтва, оскільки він задіює афективно-потребнісну сферу особистості, що розвивається.

Стосовно розв'язання питання про критерії розвитку емоційно-естетичного ставлення до мистецтва, то ними можуть слугувати типології реагування на твори мистецтва, розглянуті в працях С. Беляєвої-Екземплярської, К. Валентайна, Т. Трошина.

Дослідники Д. Кабалевський, Л. Мазель, В. Цукерман стверджують, що музика не описує і не показує людських почуттів, вона безпосередньо їх втілює.

Мета статті. Розкрити зміст емоційного сприймання музики дітьми та дорослими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музичний твір є певним чином настроєною і організованою художньою структурою, яка несе в собі могутній заряд емоційного впливу на слухача.

Поняття «почуття» у контексті розглядуваної естетичної концепції не варто сприймати лише як безпосередньо емоційність. Твори мистецтва викликають катарсичне перетворення почуттів у людини. Воно має в собі дещо таке, що переборює звичайні почуття, і це дещо просвітлює їх.

Л. Виготський розглядав мистецтво як подовження суспільного почуття, що об'єктивоване, винесене назовні нас, матеріалізоване і закріплене у зовнішніх предметах мистецтва. Він вважав, що мистецтво – це суспільна техніка почуттів, зброя суспільства, через яку воно вводить у коло соціального життя найінтимніші і найособистісніші сторони нашого існування. Таке розуміння мистецтва дає можливість стверджувати, що через мистецтво почуття людини стає у усупільненим, спорідненим і водночас особистісним, і що твори мистецтва здатні формувати емоційно-естетичне ставлення. Вчений висунув гіпотезу про те, що почуття та сенсорний образ, почуття і образ уявлення під час сприймання мистецтва – це не два окремі один від одного процеси, а по суті є одним і тим самим процесом, що в мистецтві виступає як центральний, виражаючи емоційні реакції [1, с. 13–17; 2, с. 265]. С. Рубінштейн вважав, що емоційно-естетичне ставлення як естетичне почуття виступає специфічним засобом художнього освоєння дійсності. Почуття «проникає» в сутність предмета, а не лише має стосунок до предмета: «Коли твори мистецтва, картини природи або людина викликає у мене естетичне почуття, то це означає не просто, що вони мені подобаються; в естетичному почутті, яке вони у мене викликають, я впізнаю специфічні естетичні якості – їхню красу. Ця їхня специфічна якість, власне кажучи, може бути пізнана лише шляхом почуття» [3, с. 49].

Дослідник Л. Кадцин підкреслює, що нерозмиті почуття, а саме уявлення як форма свідомості, є початковим моментом сприймання змісту. У процесі формування змістових уявлень у слухачів автор відокремлює два якісно відмінні етапи. На першому формуються уявлення про сам твір, зумовлені звучанням даної композиції: естетичні, моральні, світоглядні, їх асоціативність ґрунтується на порівнянні почутого, пережитого й усвідомленого з уже відомим слухачеві із власного життєвого досвіду. Відображаючи особистісний світ слухачів, уявлення в них залежно від повноти і глибини можуть виявлятися неоднаково через соціально-психологічні відмінності, різний багаж знань і навичок, потрібних для осмислення змісту. Другий етап сприймання – інтерпретація, осмислення значущості висхідних змістових уявлень, яка може бути зумовлена лише перевагою, потребами, позицією композитора, виконавця і слухача. Зафіксовані в музичному творі у вигляді чітко сформульованого правила або алгоритму, операції сприймання є найбільш придатним матеріалом для визначення досвіду діяльності в процесі музичного сприймання і для практики навчання [4, с. 104].

Важливим завданням теорії і практики музичного виховання, на думку Є. Назайкінського, є виділення операцій, виявлення їх системи, формування деяких нових типів дій, що відповідають розвитку музичної культури, музичної мови, форм комунікації та функцій музичного сприймання. Процес сприймання регулюється багатьма механізмами. Складне зіставлення системи механізмів із системами умов, функцій, дій та властивостей сприймання виступає стосовно функцій та дій інструментом реалізації, забезпечуючи характерні для сформованого сприймання властивості адекватності, цілісності, диференційованості, вибіркової та константності [5, с. 105–106]. Тому вивчення механізмів музичного сприймання сприяє дослідженню його структури та інших систем. Йдеться про спосіб закономірного зв'язку між складовими елементами певного явища, його внутрішню організацію і сукупність істотних відношень між компонентами всередині цілого [6]. Як правило, вона (структура) має кілька сторін і рівнів, ділиться на підструктури, кожену з яких можна окремо розглядати як частину цілого. Закономірності процесу становлення і розгортання будь-якої структури, зокрема й музичного сприймання, вибудовують його логіку.

В. Белобородова визначала п'ять головних структурних компонентів музичного сприймання, які становлять його психологічний механізм: емоційний відгук на музику, музичний слух, мислення, пам'ять, здатність до співтворчості [7, с. 20].

У складі музичного твору В. Медушевський відокремлює дві форми: зовнішню – аналітичну (висота, гучність, тембр, артикуляція) та внутрішню – інтонаційно-драматичну (інтонаційна мотивованість знаків аналітичної форми з боку смислу) [8, с. 180–183].

Сприймання музики дітьми вивчається здебільшого з позиції дослідження їхніх музичних здібностей. Основною є робота Б. Теплова «Психологія музичних здібностей», у якій аналізуються структура і шляхи формування дитячих здібностей до музики. Б. Теплов бачить первинну і загальну музичну здатність – музичність. Основною ознакою музичності є переживання музики як вираження деякого естетичного змісту. Вона включає здатність

емоційної чутливості до музики і здатність тонкого диференційованого сприймання (маємо на увазі розвинений музичний слух).

Специфічними для музичного переживання є почуття, емоції, настрої. Позбавляючись свого емоційного змісту, музика перестає бути мистецтвом. Для підкріплення думки Б. Теплов посилається на подібні погляди філософа Арістотеля, композиторів П. Чайковського, Ф. Шопена, М. Римського-Корсакова, письменника Ромена Роллана. Інакше кажучи, естетичне розуміння музики насамперед емоційне розуміння, яке відбувається в процесі сприймання зовнішнього настрою музичного твору. Тільки через вираження емоційності музика може передати «думки і образи» або картини природи. Через естетичну емоцію у цьому випадку людина пізнає світ [9].

Втрачаючи емоційну безпосередність щодо сприймання художніх творів, людина втрачає власне естетичне ставлення до них, вважає Б. Теплов. Одне із складних завдань художнього сприймання – зберегти цю емоційну безпосередність за допомогою зростаючого свідомого ставлення до мистецтва, поглиблюючи його зміст і техніку. Мова йде про те, що естетична емоційність передбачає наявність безпосередніх емоцій, але вже в перетвореній «окультуреній» формі. Можливість такого сприймання стосовно значних та глибоких творів мистецтва не відбувається безпосередньо: вона вимагає копіткої попередньої роботи, підготовки, високої спеціальної естетичної та загальної культури.

Б. Ярустовський розглядає інтонаційність у музиці не лише як безпосередній подразник людського голосу: «Не наслідування, а пошуки в інструментах виразності й емоційного тепла рівнозначні людському голосу» [10, с. 130].

А. Сохор вважає, що емоційний образ в музиці – це явище не зовнішнього світу, а породженої ним емоції, за характером якої ми можемо судити про її джерело [11, с. 20].

В. Ражников, досліджуючи проблему художнього музичного виконання, зазначає, що не будь-яке музичне виконання може відповідати художньому критерію, а лише таке, яке визначається творчим музичним образом. Він виокремлює в музичному виконанні образ «емоційно змістового ядра», яке базоване на «закономірності чуттєвого переживання музики» [12, с. 72].

Більшість авторів вказують на те, що не будь-яке емоційне ставлення до творів мистецтва виступає показником естетичної емоційності. Своєрідність естетичної емоційності дослідники знаходять у безкорисливому: «безкорисливе кохання», насолода, не пов'язана з «прагненням до оволодіння», не зацікавлений насолодою, «світла радість» соціальному, осмисленому, категоріальному. Досліджуючи особливості прояву естетичного ставлення до музики та живопису в дітей, вони виділяли три типи емоційного ставлення до творів мистецтва, з яких тільки один тип відповідає якісній своєрідності естетичної емоційності. Розглянемо їх докладніше.

1. Суб'єктивний тип емоційного реагування на твори мистецтва («реактивний»). Він характеризується наявністю емоційного переживання творів мистецтва, але при цьому сам твір мистецтва як джерело і причина емоційної реакції з поля свідомості зникає, діючи в певних випадках наче збудник. Представників цього типу музика лише підводить до цікавого фантазування: респондент ніби бачить сни [13, с. 109].

Т. Трошин розглядає вплив музики на людський організм, зокрема на нервову діяльність, кровообіг тощо. Він робить висновок, що на «фізичну сферу музика діє так, як і будь-яка інша емоція» [13, с. 34]. Тому пошук механізмів приємних або збуджувальних емоцій вказує на прояв споживчого характеру емоційного переживання. На думку вченого, людина шукає приємних емоцій або розваг через те, що вони вимагають від неї не так вже багато; для деякого, щоб мати насолоду від музики, «достатньо сісти в крісло та розкрити рота». Для суб'єктивного типу показники мають досить пасивний характер емоційного ставлення до творів мистецтва.

2. Об'єктивний або абстрактно-фронтальний тип реагування. Люди цього типу під час сприймання особливостей організації творів мистецтва відрізняють всі елементи художньої мови, володіючи розвиненими сенсорними та аналітичними здібностями. Проте емоційне співпереживання художніх творів в них повністю відсутнє.

3. Об'єктивно-суб'єктивний тип емоційного реагування. Для нього характерною є наявність емоційного співпереживання художнього твору. Це співпереживання виникає відповідно до естетичного об'єкта і постійно «зважає» на його існування. Цей тип реагування дослідники схильні розцінювати як власне естетичний. «Найбільш цінні ті

переживання, в яких наявні деякі закономірні співвідношення «Я» та естетичного об'єкта», – вказує С. Беляєва-Екземплярська [13, с. 112].

Аналізуючи особливості емоційно-естетичного реагування на твори мистецтва, варто відмітити такі його показники: усвідомлення (виділення) творів мистецтва як особливо емоційного предмета та співпереживання дитини емоційному змісту творів мистецтва. Вирішення питання про показники вимагає не лише вказівки на якісну своєрідність у прояві естетичної емоційності, але й виділення її структурної формуючої.

У дослідженні А. Мелик-Пашаєва «Виразальні функції кольору в образотворчій діяльності дітей» доведено, що в малюнках обдарованих дітей колір виступає активним засобом вираження емоційного ставлення до казкового предмета, якщо знаходиться у контурі малюнка (ситуація добрих і злих чарівників). В експерименті спостерігалась емоційна специфіка виразного сенсорного образу, про який Л. Виготський говорив як про гіпотезу [14].

Зв'язок емоційно-образних компонентів у структурі естетичного ставлення показує, що виразність художнього образу визначається емоційною виразністю художньої мови твору мистецтва. Її сприймання не дається безпосередньо. У сенсорних особливостях творів мистецтва вона виявляється лише для людини, яка володіє розвинутою естетичною емоційністю. Тому в ролі показника необхідно виділити сприймання емоційної виразності художньої мови.

Більш складною формою прояву естетичного ставлення є, як відомо, самовираження через художній предмет. Ця здатність пов'язана із творчим ставленням людини до дійсності і виражається у створенні унікальних творів мистецтва.

Тому, названі вище показники емоційно-естетичного ставлення до творів мистецтва базуються на:

- усвідомленні музики як особливого емоційного предмета, співпереживання його змісту;
- сприйманні емоційної виразності художньої мови;
- самовираженні в естетичному предметі через засоби елементів художньої форми, що є необхідним і достатнім показником емоційно-естетичного розвитку дитини.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу відокремити два моменти, які суттєво визначають особливості емоційно-естетичного ставлення до творів мистецтва:

- 1) відношення, пов'язане з усвідомленням музики як особливого емоційного предмета;
- 2) відношення, яке виступає як дія співпереживання: залучення індивіда до універсальної естетичної людської культури.

Список використаної літератури

1. Виготський Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка / Л.С. Виготский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
2. Виготський Л.С. Психология искусства / Л.С. Виготский. – М., 1968. – 576 с.
3. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.
4. Кечхуашвили Г.Н. О роли установки в оценке музыкальных произведений / Г.Н. Кечхуашвили // Вопросы психологии. – 1975. – № 5. – С. 63–70.
5. Назайкинський Е.В. О психологии музыкального восприятия / Е.В. Назайкинський. – М.: Музыка, 1972. – 367 с.
6. Афасижев М.Н. Искусство как предмет комплексного исследования / М.Н. Афасижев. – М.: Знание, 1983. – 64 с.
7. Белобородова В.К. О некоторых особенностях музыкального восприятия младших школьников / В.К. Белобородова // Музыкальное восприятие школьников / [под.ред. М.А. Румер]. – М.: Педагогика, 1975. – 160 с.
8. Медушевський В.В. Двойственность музыкальной формы и восприятие музыки / В.В. Медушевський // Восприятие музыки. – М.: Музыка, 1980. – С.176–194.
9. Теплов Б.М. Избранные труды. в 2-х т. Т.1. / ред.-сост. Н.С. Лейтес, И.В. Равич. – М.: Педагогика, 1985. – 329 с.
10. Ярустовський Б. Как жизнь / Б. Ярустовський // Интонация и музыкальный образ. – М.: Музыка. – 1965. – С. 95–133.
11. Сохор А.Н. Что такое музыкальный образ? / А.Н. Сохор // Музыкальная жизнь. – 1964. – №7. – С. 15–16.
12. Ражников В.Г. Исследование музыкального исполнительского образа / В.Г. Ражников // Вопросы психологии. – 1978. – № 2. – С. 70–80.

13. Беляева-Экземплярская С.Н. О психологии восприятия музыки / С.Н. Беляева-Экземплярская. – М. : Русский книжник, 1973. – 115 с.
14. Мелик-Пашаев А.А. Психологические проблемы эстетического воспитания и художественно-творческого развития школьников / А.А. Мелик-Пашаев // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 21–28.

References

1. Vygotsky, L.S. (1956). Selected psychological research. *Thinking and speaking. Problems of psychological development of the child*. Moscow: Publishing house of APS RSFSR. (in. Rus.).
2. Vygotsky, L.S. (1968). *Psychology of Art*. Moscow, (in. Rus.).
3. Rubinshtein, S.L. (1958). *On thinking and the ways of its investigation*. Moscow: Publishing house of the USSR Academy of Sciences. (in. Rus.).
4. Kechkhuashvili, G.N. (1975). On the role of the installation in the evaluation of musical creations. *Questions of psychology*, 5, 63–70. (in. Rus.).
5. Nazaikinsky, E.V. (1972). *On the psychology of musical perception*. Moscow: Music. (in. Rus.).
6. Afasizhev, M.N. (1983). *Art as a subject of complex research*. Moscow: Knowledge (in. Rus.).
7. Beloborodova V.K. (1975). About some features of musical perception of younger schoolchildren. *Musical perception of schoolchildren*. In M.A. Rumer (Ed.). Moscow: Pedagogy (in. Rus.).
8. Medushevsky, V.V. (1980). Duality of musical form and perception of music. *Perception of music. Moscow: Music, 176–194*. (in. Rus.).
9. Teplov, B.M. (1985). *Selected works in 2 vol. Vol. 1*. In N.S. Leites, I.V. Ravich (Editor-compiler). Moscow: Pedagogy. (in. Rus.).
10. Yarustovsky, B. (1965). As Life. *Intonation and musical image. Moscow: Music, 95–133*. (in. Rus.).
11. Sohor, A.N. (1964). What is a musical image? *Musical life*, 7, 15–16. (in. Rus.).
12. Razhnikov, V.G. (1978). Study of the musical performance image. *Questions psychologists*, 2, 70–80. (in. Rus.).
13. Belyaeva-Exemplarska, S.N. (1973). *On the psychology of perception of music*. Moscow: Russian scribe. (in. Rus.).
14. Melik-Pashayev, A.A. (1989). Psychological problems of aesthetic education and artistic and creative development of schoolchildren. *Questions of Psychology*, 1, 21–28. (in. Rus.).

CHERNIAKOVA Olesya,

Ph.D in Psychology, associate professor of department of general psychology,
SHEI “Donbas State Pedagogical University”,
e-mail: alisekisa@gmail.com

KOTYLIAK Anastasiia,

Student, SHEI “Donbas State Pedagogical University”,
e-mail: alisekisa@gmail.com

DISCLOSURE OF CONTENT OF EMOTIONAL PERCEPTION OF A MUSIC WORK

Abstract. *One of the most important direction of studying artistic perception is investigating the peculiarities and regularities of the emotional perception of a music work. In music the emotional-feeling processes that are uncovered within the period of time and favor the fruitful, processing character of sounds and sound relations are implemented, that is why a music work is perceived successively.*

The aim of the article is to uncover the content of the emotional perception of music by children and adults.

A music composition is a certainly tuned and organized artistic structure, which carries in itself a powerful charge of emotional influence on the listener.

The notion “feeling» in the context of the studied aesthetic conception is not necessary to perceive only as emotiveness. The works of art cause a catharsis transformation of feelings in man. They have got something in themselves which overcomes ordinary feelings, and this something that enlightens them.

L. Vyhotskyy analyses art as an extension of the social feeling that is objectified, passed out to us, materialized and embodied in the external subjects of art.

S. Rubinstein believes that the emotional and aesthetic attitude as an aesthetic feeling acts as a specific means of artistic development of reality.

The researcher L. Kadtsin emphasizes that the undisturbed feelings, namely imagination as a form of consciousness, is the initial moment of perceiving the content.

The important objectives of theory and practice of music upbringing, in Ye. Nazaykynsky's opinion, is selecting the operations, detecting their system, forming some new types of actions that correspond to the development of musical culture, musical language, forms of communication and functions of musical perception.

In the composition of a musical work V. Medushevsky separates two forms: external – analytical (height, volume, timbre, articulation) and internal – intonational and dramatic (intonational motivation of signs of the analytical form from the side of the content).

B. Teplov sees the primary and general musical ability – musicality. The main feature of musicality is the experience of music as an expression of some aesthetic content. It includes the ability of emotional sensitivity to music and the ability to thinly differentiated perception (we mean the developed musical hearing).

A. Sokhor believes that the emotional image in music is not a phenomenon of the external world, but of the emotion that it generates, according to the nature of which we can judge about its source.

V. Sazhnikov, investigating the problem of artistic musical performance, notes that not every musical performance can meet the artistic criterion, but only that which is determined by the creative musical image.

Most of the authors point out that not every emotional attitude to works of art acts as an indicator of aesthetic emotionality.

Conclusions. The fulfilled analysis gives an opportunity to separate two points, which essentially determine the peculiarities of emotional and aesthetic attitude to works of art:

1) the attitude associated with the perception of music as a special emotional subject;

2) the attitude that acts as an act of empathy: involving an individual into the universal aesthetic human culture.

Key words: *emotional perception; music work; art; emotional-aesthetic attitude; types of emotional attitude to works of art.*

*Одержано редакцією 12.06.2017
Прийнято до публікації 14.06.2017*